

Світовий досвід впливу війни та повоєнного відновлення на систему освіти громадського здоров'я. Огляд літератури

УДК 614.2(477)(063):355.01

С.М. Футорний, О.В. Маслова, О.М. Пижов, Л.Г. Шахліна, М.М. Риган

Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна

Резюме. Війна і збройний конфлікт мають серйозні довгострокові фізичні та психологічні наслідки для народонаселення країни: руйнація структури суспільства не лише впливає на здоров'я населення, а й легітимізує та заохочує насильство як спосіб вирішення сформованих війною соціальних проблем. З огляду на сучасні воєнні конфлікти, геополітичну напруженість і тотальне соціальне виснаження, на прикладі нашої держави, а також воєнних конфліктів у Сирії, Ємені, М'янмі, Ізраїлі та секторі Газа, маємо потребу в навчанні систематичних та ефективних практик громадського здоров'я для надання допомоги постраждалому населенню. Значення громадського здоров'я як у запобіганні війні, так і в підтримці миротворчих операцій набуває все більше визнання й необхідності представлення в системі відповідної освіти для підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі охорони здоров'я та соціального захисту населення. *Мета статті* – вивчення перспектив системи освіти громадського здоров'я щодо запобігання війні, реагування на війну, реабілітації та сприяння миру. *Матеріали й методи дослідження:* теоретичний аналіз наукової літератури та методичної документації; моніторинг інформаційних ресурсів мережі «Інтернет»; компаративний аналіз. *Результати.* У статті представлено обсяг і ступінь наукового дискурсу щодо просування питань війни і миру в системі освіти громадського здоров'я. Ми розглянули результати наукових і навчально-методичних доробок, які зосереджувалися на війні та миротворенні в контексті освіти у сфері громадського здоров'я, що дало змогу провести детальний аналіз освітніх програм, курсів, навчальних ініціатив тощо, що є особливо цінним для досягнення загальної мети – сприяння розвитку освіти у сфері громадського здоров'я. Також виявлено основну проблему системи освіти громадського здоров'я – сліпе ігнорування протягом останніх десятиліть прихованої пропаганди війни й відсутності повної підтримки миру, особливо в структурі освіти сучасної Європи, що створює особливо небезпечне підґрунтя для формування ризиків спалаху воєнних дій на тлі геополітичної ситуації у світі. Отримавши жахливий досвід участі у війні і продовжуючи існувати в умовах активних бойових дій, Україна повинна продемонструвати приклад і стати центром розроблення й упровадження в систему освіти громадського здоров'я максимальних інструментів збереження генофонду нації, комплексного відновлення здоров'я всіх груп населення та повернення стійких мотивів миротворення в державну політику, економіку й соціальне відродження. *Висновки.* Огляд результатів практичної реалізації освітніх програм у сфері громадського здоров'я показав переважний орієнтир на формування освітніх компетентностей діяльності фахівця в умовах надзвичайних ситуацій і стихійних лих з включенням поодиноких елементів санітарно-гігієнічного й епідеміологічного контролю. Відсутні ідеї та підходи їх реалізації в напрямі промоції миру та профілактики ризиків війни. В умовах сучасності це актуалізує необхідність розвитку системи освіти громадського здоров'я для задоволення гострих потреб вітчизняного й міжнародного суспільства у фахівцях,

які професійно опікуватимуться здоров'ям і благополуччям кожного її члена, у тому числі з позиції запобігання ризикам або вчасного усунення ризиків виникнення воєнних конфліктів, оптимізації та убезпечення навколишнього середовища, розробленням і впровадженням інструментів стійкого миру.

Ключові слова: громадське здоров'я, система освіти, освітні програми, війна, воєнний конфлікт, профілактика.

Global experience of the impact of war and post-war recovery on the system of public health education. Literature review

S.M. Futornyi, O.V. Maslova, O.M. Pyzhov, L.G. Shakhlina, M.M. Rigan

National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, Ukraine

Abstract. War and armed conflict have serious long-term physical and psychological consequences for the country's population: the destruction of the structure of society not only affects the health of the population, but also legitimizes and encourages violence as a way of solving social problems created by war. Given the current military conflicts, geopolitical tensions, and total social exhaustion, as exemplified by our state, as well as the military conflicts in Syria, Yemen, Myanmar, Israel, and the Gaza Strip, there is a need to teach effective and systematic public health practices to provide help to the affected population. The importance of public health both in the prevention of war and in the support of peacekeeping operations is gaining more and more recognition and the need to present it in the system of appropriate education to train highly qualified specialists in the field of health care and social protection of the population. *The purpose of the study* is to examine the perspectives of the public health education system for war prevention, response to war, rehabilitation and peace promotion. *Materials and methods of research.* Theoretical analysis of scientific literature and methodological documentation; monitoring of information resources of the Internet; comparative analysis. *Results.* This review presented the scope and degree of scientific discourse on the promotion of war and peace issues in the public health education system. We reviewed the results of scientific and educational-methodological developments that focused on war and peacekeeping in the context of public health education, which allowed us to conduct a detailed analysis of educational programs, courses, educational initiatives, etc., which is especially valuable for achieving the overall goal of promoting the development of public health education. The main problem of the public health education system was also revealed – the blind ignoring during the last decades of war propaganda and comprehensive support for peace, especially in the structure of education in modern Europe, which creates a particularly dangerous basis for the formation of risks of the outbreak of military actions against the background of the geopolitical situation in the world. Having received the terrible experience of participating in the war and continuing to exist in the conditions of active hostilities, Ukraine must demonstrate an example and become a center for the development and introduction into the public health education system of the maximum tools for preserving the nation's gene pool, comprehensively restoring the health of all population groups, and returning sustainable motives of peacemaking to state policy, economy and social revival. *Conclusions.* A review of the results of the practical implementation of educational programs in the field of public health showed a predominant reference point for the formation of educational competencies of the specialist in emergency situations and natural disasters, with the inclusion of isolated elements of sanitary, hygienic and epidemiological control. There are no ideas and approaches to their implementation in the direction of peace promotion and war risk prevention. In modern conditions, this actualizes the need for the development of the public health education system to meet the urgent needs of domestic and international society for specialists who will professionally take care of the health and well-being of each of its members, including from the standpoint of preventing or timely eliminating the risks of military conflicts, optimizing and securing the environment, developing and implementing tools for sustainable peace.

Keywords: public health, educational system, educational programs, war, military conflict, prevention.

Постановка проблеми. Війна та збройні конфлікти негативно впливають на здоров'я й життя мільйонів людей, призводячи не лише до людських жертв, а й до руйнування соціальної інфраструктури, зниження рівня якості життя населення, обмеження доступу до медичних послуг, що закономірно зумовлює підвищення рівня захворюваності та смертності [4; 31].

Статистичні звіти демонструють, що в країнах, які постраждали від війни, спостерігається покращення якості життя населення лише за умови поєднання з показником ефективного надання допомоги особам з інвалідністю [20]. Крім того, масова міграція, що, у свою чергу, створює непропорційний розподіл груп населення (такі зовнішні високомобільні групи, як жінки, діти, підлітки виїжджають за межі країни), формує небезпечні соціальні, економічні та психогенні умови для майбутнього життя, здоров'я і благополуччя народонаселення [31].

Тоді як міжнародні відносини й оборонні дослідження мають давню традицію аналізу й теоретичного осмислення системи «війна і мир», концептуалізація війни в освітній діяльності, зокрема у сфері громадського здоров'я, є відносно новим явищем [10; 16; 24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні поряд із викликами складних глобальних криз для системи охорони здоров'я, таких як пандемії, міграція населення, кібергігієна, зміни клімату й утрата біорізноманіття, науковці відмічають ще одне завдання для сфери громадського здоров'я, сформоване умовами збройних конфліктів, — нівелювання соціальних нерівностей [12; 23; 28].

Підходи в освітній діяльності у сфері громадського здоров'я в межах військових конфліктів в основному були й досі зосереджені на медицині катастроф та організації допомоги в надзвичайних ситуаціях [5; 13; 19].

Проте протягом останнього десятиліття спостерігається зсув у бік акценту на превентивній діяльності громадського здоров'я в мирний час, метою якої є мінімізація впливу війни на стан здоров'я кожного представника суспільства [8; 33; 34].

Так, у роботі А. Нагоріан, S. Jabbour (2022) визначають, що профілактичне значення освітньої компоненти в системі освіти громадського здоров'я дає можливість розробляти освітні програми, які можуть ефективно реагувати на протікання військових конфліктів, постконфліктні потреби, запобігання війні [18].

Об'єднуючи концептуальні погляди авторів зі стратегічними питаннями сьогодення для України, варто виокремити необхідність подолання глобальної нерівності й несправедливості, які можуть сприяти війні, через первинну, вторинну і третинну профілактику:

— первинні профілактичні заходи повинні бути спрямовані на усунення першопричин і соціальних детермінант війни (структурна, макроекономічна й інституційна кризи; зловживання владою; тінізація економіки; демографічне навантаження; брак ресурсів на тлі зростання кількості й чисельності вразливих категорій населення; зниження якості й доступності медичних послуг тощо);

— вторинна профілактика має на меті зменшення шкоди і збитків під час воєнного конфлікту для населення (скорочення й постаріння населення; утрата робочої сили й цінності праці; низький рівень життя і продуктивної зайнятості; скорочення робочої сили й погіршення її якості; демографічне навантаження; погіршення рівня та якості життя; викривлення життєвих орієнтирів і здорових практик у соціумі; соціальне відторгнення; соціальна напруженість; соціальне виключення, поглиблення соціальних диспропорцій);

— третинна профілактика спрямована на відновлення системи охорони здоров'я в постконфліктні періоди (універсальний доступ громадян до медичних послуг першочергово через цифрові технології; посилення міжсекторальної координації в управлінні медициною; залучення інвестицій більшою часткою участі міжнародних інвесторів; відновлення медичної інфраструктури; розвиток реабілітації, як фізичної, так і психологічної; розвиток людського капіталу через геном, здоров'я та соціальний статус кожного громадянина; розширення й підвищення рівня та значимості профілактики, санітарно-епідеміологічного й екологічного контролю) [1; 4; 18].

Функція громадського здоров'я в надзвичайних ситуаціях дедалі краще вивчається в рамках досліджень у сфері громадського здоров'я та міждисциплінарної співпраці, проте впровадження здобутих знань в освіту й потенціал розбудови системи громадського здоров'я тільки набирає оберти, особливо на території Європи [3].

Зростає кількість навчально-методичної літератури, у якій рекомендується, щоб програми освіти й навчання у сфері громадського

здоров'я включали розуміння наслідків війни й конфліктів для здоров'я суспільства, у тому числі епідеміологію воєнних травм і захворювань, вплив війни на навколишнє середовище, а також наслідки воєнних конфліктів для психічного здоров'я військових і цивільного населення [6; 9; 18; 20].

З огляду на поточну ситуацію, необхідно створити можливість для майбутніх фахівців сфери громадського здоров'я набути компетентностей щодо вирішення конкретних питань війни, її запобігання та миротворення, виконання складних міждисциплінарних завдань та активної участі в діалозі щодо запобігання воєнним конфліктам.

Формулювання мети й завдань дослідження. Виходячи з усього вищевикладеного, мета дослідження — вивчення перспектив системи освіти громадського здоров'я щодо запобігання війні, реагування на війну, реабілітації та сприяння миру.

Цільовими компонентами дослідження в межах огляду світових практик систем освіти громадського здоров'я ми сформулювали такі завдання:

- визначити зміст освітніх компетенцій, що пов'язані з війною і післявоєнною розбудовою в системі освіти громадського здоров'я;
- установити прогалини в системі освіти громадського здоров'я з питань війни та шляхів їх усунення;
- виявити основні напрями адаптації освітніх програм системи громадського здоров'я з акцентом на війну, запобігання війні та сприяння миру.

Матеріали й методи дослідження. Для вирішення поставлених мети й завдань дослідження ми використали такі методи: теоретичний аналіз наукової літератури та методичної документації; моніторинг інформаційних ресурсів мережі «Інтернет»; компаративний аналіз.

Перший метод дослідження задіяний задля окреслення проблемного поля досліджуваного питання, установлення конкретних даних, що характеризують загальну тенденцію й визначені стратегією відновлення освіти в поствоєнний період часу; другий метод дав нам змогу оцінити потенційний розмір та обсяг наявних досліджень щодо специфіки розроблення й упровадження освітніх програм як індикаторів поточного стану системи освіти громадського здоров'я; компаративний аналіз допоміг

здійснити порівняльну характеристику освітніх програм системи громадського здоров'я щодо виявлення специфічних особливостей освітніх компонент, їх спрямованості на профілактику сучасних воєнних конфліктів і запобігання поширенню ризиків війни.

Результати дослідження та їх обговорення. Вирішення першого завдання дослідження розпочиналося з установлення загальних змін у підходах системи освіти на прикладі України як наслідку перебування десяти років поспіль у стані війни [2].

Захоплення території України у 2014 році й подальша повномасштабна агресія 2022 року призвели до виражених перетворень у самосприйнятті та діяльності учасників освітнього процесу: активне впровадження цифрових інструментів і технології для комунікації між учасниками освітнього процесу; посилення співпраці між закладами освіти й місцевими громадами; зростання соціальної активності й відповідальності між учасниками освітнього процесу. Це зумовило розвиток обмежень щодо задоволення базових потреб людей (матеріальних засобів до існування, діяльності тощо), масової руйнації освітньої та наукової інфраструктури, вимушеної внутрішньої та зовнішньої (закордонної) міграції учасників освітнього процесу, навчання та проживання в умовах перебоїв з енергопостачанням, постійного стресу, психологічного тиску й фізичного виснаження українського народу [11].

Саме ці чинники сформували виклики до сучасної освіти в умовах повномасштабної війни в Україні: безпека освітнього процесу; ефективність заходів, уживаних державою для запобігання загрозам війни і реагування на них; національні стратегічні рамки запобігання загрозам окремих галузей системи освіти в умовах збройного конфлікту; система освіти на тимчасово окупованих територіях; зменшення впливу війни на освіту [21].

З огляду на публікацію Світового банку щодо результатів дослідження військових конфліктів у 12 країнах світу, виокремлюється тісний зв'язок між освітою та збройним конфліктом. Автори публікації зазначають, що головним повідомленням їхнього дослідження є те, що освіта відіграє ключову роль як у запобіганні конфліктам, так і у відбудові розколотих і деструктурованих постконфліктних суспільств, має супроводжуватися реформуванням, інакше

існує ризик повторення помилок, які знову зможуть спричинити конфлікт [27; 30].

Науковці H.N. Feuer, A.-K. Hornidge, C. Schetter (2013), вивчаючи потенціал і можливості саме вищої освіти в розбудові миру в повоєнних, постконфліктних суспільствах, показали, що вища освіта безпосередньо пов'язана з формуванням і розвитком осередків генерації нових знань, практичних ідей і наукових пошуків [15].

У свою чергу, S. Barakat, S. Milton [7] запропонували такі заходи щодо розвитку вищої освіти в поствоєнному суспільстві: визнання стійкості освітніх інституцій; посилення правових стандартів захисту; утворення міжнародних структур для моніторингу, звітування й солідарності в системі освіти; удосконалення матеріальних засобів захисту системи освіти; посилення соціального згуртування через вищу освіту; перехід від глобального централізованого розвитку вищої освіти до посилення регіональних (локальних) автономій закладів вищої освіти [3; 7].

Огляд загальних підходів стратегії відновлення освіти в поствоєнний період за досвідом різних країн світу, урахування інфраструктурні, навчально-методичні та політичні аспекти, дав змогу перейти до вирішення другого і третього завдань дослідження в контексті досвіду відновлення системи освіти громадського здоров'я.

Оскільки війна й миротворення в освіті з питань громадського здоров'я є недостатньо дослідженою сферою, наш попередній огляд дав нам змогу визначити не лише тип наявних досліджень, а і їх обсяг.

Стратегія пошуку в академічних базах даних PubMed, CINAHL, PsycINFO, Embase та Web of Science Core Collections спрямована на вивчення наукового дискурсу про війну та розбудову миру в освіті громадського здоров'я. Пошукові терміни підібрані так, щоб виявити літературу, присвячену санітарній освіті й навчанню з питань війни, запобігання війні та сприяння миру. Такий підхід дав нам можливість виявити широкий спектр прикладів освітніх програм і курсів з тематичним фокусом на війні та розбудові миру.

У період з 1998 по 2024 роки опубліковано 9 робіт, більшість із яких виконані у США (n=3) [14; 25; 27], Хорватії та Боснії й Герцеговині (n=1) [17], Швеції (n=1) [22], Нідерландах (n=1) [31] і Фінляндії (n=1) [22].

У роботі McDonnell et al. (2004) представили характеристику змісту освітньої програми з підготовки прикладних епідеміологів, зазначивши, що здобувачі вивчають міжнародне право, права людини й комплексні втручання під час воєнних конфліктів, а також працюють над конкретними тематичними дослідженнями під час навчання. Автори акцентують увагу на тому, що ця освітня програма є прикладом превентивної війни шляхом формування в майбутніх фахівців з епідеміології навичок проведення оцінювання конфліктних ситуацій та ефективної комунікації із зацікавленими сторонами й місцевим населенням щодо вчасності втручання для запобігання ризикам виникнення воєнних агресій [25].

P.T. Joshi (1998) запропонував до обговорення підготовку фахівців у сфері психічного здоров'я, які працюють із постраждалими від війни дітьми. Автор у роботі зазначив, що в здобувачів під час навчання необхідно формувати аналітичні компетентності задля проведення всебічного аналізу підґрунтя виникнення війни: здійснювати демографічну, соціально-економічну та культурну оцінку народонаселення певних територій і зіставляти з показниками якості життя й рівня забезпеченості громадян, стану їхнього здоров'я (особливо психічного), медичної освіченості, профілактичної діяльності [17].

Окремо варто наголосити на тому, що обидва автори в роботах наголошують на необхідності й важливості міждисциплінарної співпраці та навчання [17; 25].

У свою чергу, P.E. Kulling, J.E. Holst (2003) розкрили зміст низки тематичних курсів для фахівців у сфері громадського здоров'я, де питання профілактики ризиків воєнних конфліктів включені до таких тематичних розділів, як медицина катастроф на національному рівні, управління системами охорони здоров'я в умовах катастроф, командування й контроль на місцях аварій, методи знезараження, мікробіологічна готовність, біотероризм, психосоціальна підтримка, планування готовності до хімічних, біологічних, ядерних інцидентів [22].

Окремий історичний екскурс представила команда авторів під головуванням S. McGann (2008), зазначивши, що освіта медичних сестер у 1920-х роках складалася з теоретичної та практичної частин, де викладалися курси з догляду за хворими, гігієни, бактеріології, психології, соціальних умов в соціального управління саме в умовах активних бойових дій.

Практична частина складалася зі стажування за напрямом санітарно-гігієнічного контролю й медичного забезпечення в різних військових формуваннях [26].

Співавторство McDonnell et al. (2004) підкреслило важливість поєднання медичних навичок і знань у надзвичайних і кризових ситуаціях під час війни. На думку авторів, знання правової бази, комунікативні навички, документування порушень прав людини, а також розроблення й управління медичними послугами, орієнтованими на потреби населення, є важливими навичками для фахівців галузі охорони здоров'я, вихідними для спеціалістів у сфері громадського здоров'я [26; 27].

У роботі D.P. Evans et al. (2016) описали зміст програми післядипломної підготовки фахівців у сфері громадського здоров'я на базі Центру надзвичайних гуманітарних ситуацій при Університеті Еморі, Атланта, США. Програма охоплює такі тематичні розділи: готовність до надзвичайних ситуацій, логістика, психічне здоров'я, харчування, інформування в умовах активних бойових дій. Ця програма реалізуються через курс лекцій і групових дискусій і проходження практичного навчання на робочому місці в приймаючих організаціях [14].

У свою чергу, Ratner & Katona (2016) представили програму базової підготовки окремих груп населення Південного Судану фахівцями у сфері громадського здоров'я. Зміст програми включає курс першої медичної допомоги, який надає учасникам навички та знання, необхідні для догляду за собою та іншими потерпілими в умовах активних бойових дій. Навчання об'єднує людей з різних племен і громадських груп, зосереджується на конкретних медичних потребах під час військових конфліктів. За підтримки місцевих громад і місцевих лідерів тренінг сприяє налагодженню комунікації між різними групами, усуненню упереджень і співпраці у сфері охорони здоров'я. Сьогодні цю програму визнано не лише засобом освіти, а й ефективним знаряддям для розбудови миру та зміцнення громад на національному рівні по всій державі [29].

Дискусія. Проведений нами огляд літератури показав, що більшість публікацій охоплюють питання освіти у сфері громадського здоров'я від профілактики воєнних конфліктів до питань реконструкції, реабілітації та розбудови миру [32; 34].

Існує широкий спектр статей із коментарями й думками про різні типи збройних конфліктів, але лише дев'ять публікацій відповідали критеріям включення до нашої роботи. Ми не змогли виявити жодного дослідження, яке б порівнювало оцінку різних методів підготовки, навчальних модулів або освітніх програм із рівнем здобутих знань фахівців у сфері громадського здоров'я щодо здатності реалізації профілактичних засобів проти ризиків виникнення війни чи протидії наслідкам військових конфліктів на практиці [28].

Проте варто зауважити, що з моменту вторгнення в Україну обізнаність про цю тему зростає (наприклад, [23; 29]), тим не менше потрібні більш глибокі дослідження в цій галузі. Включені публікації є неоднорідними з точки зору реакції та змін у структурі населення, періоду й фази війни. Більшість програм, представлених у публікаціях, орієнтовані на фахівців у сфері охорони здоров'я.

Огляд показав, що освіта з питань війни в системі громадського здоров'я і програмах професійної підготовки фахівців громадського здоров'я є переважно короткостроковою. Взаємозв'язок між війною і здоров'ям, зокрема значення, що зростає, наслідків військових конфліктів як детермінанти здоров'я населення, потребує більш глибокого розуміння й реальних практичних підходів, які абсолютно здатні реалізувати в межах своїх освітніх і професійних компетентностей саме фахівці громадського здоров'я [32].

Окремо варто підкреслити, що реагування на надзвичайні ситуації під час війни є важливою сферою діяльності в рамках освіти системи громадського здоров'я. Ці результати не дивують, ураховуючи їхню актуальність для цієї набагато більш розвиненої та усталеної практики в системі освіти громадського здоров'я [6].

Спалахи інфекційних захворювань і катастрофи, особливо реагування на надзвичайні ситуації та управління ними, включаючи стихійні лиха, широко визнані в міжнародних стандартах і рекомендаціях системи освіти громадського здоров'я. Такі знання відіграють важливу роль у реагуванні громадськості в умовах війни, включаючи перше реагування, міжпрофесійну співпрацю та кризові ситуації [7].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отримані результати дослідження дають підстави резюмувати, що, удосконалюючи

концептуальне розуміння освіти в системі громадського здоров'я у зв'язку з війною, необхідно систематично вдосконалювати освітні програми, методи викладання й адаптацію навчального простору для всіх його учасників з орієнтиром освітніх компонент на миротворення.

Це сприятиме прийняттю рішень на основі фактичних даних і може стати потенційною основою для інтеграції здобутків вищої освіти

у сфері громадського здоров'я за напрямом миротворення до програм середньої освіти. Реалізація цієї стратегії потребуватиме міждисциплінарної співпраці, прийняття соціально-екологічної перспективи, використання комплексного мислення й картографування проблем, а також бачення системи громадського здоров'я як провідного поля практичної діяльності для запобігання ризикам війни та відновлення життєдіяльності населення після їх завершення.

Література

1. Власенко РВ, Яценко ЛД. Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. [Social risks of Ukraine in the conditions of war and post-war reconstruction] Проблеми сучас. трансформацій Серія [Інтернет]. 31 берез. 2023 [цитовано 10 берез. 2025];(7). Доступно на: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01>.
2. Бурлаєнко ТІ, Дубініна ОВ, Ковальова ОА, Кочарян АБ. Відновлення освіти на постконфліктних територіях: зарубіжний досвід та ініціативи України: аналітичні матеріали. [Restoration of education in post-conflict territories: foreign experience and Ukrainian initiatives: analytical materials] Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України; 2024. 50 с. Доступно на: https://iod.gov.ua/content/docs/documentspdf/207/vidnovlennya-osviti-na-postkonfliktnih-teritoriyah_.pdf.
3. Зінченко В, Брижнік В, Горбунова Л, Курбатов С, Мелков Ю, Шипко О. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо стратегій вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства : препринт (аналітичні матеріали) (частина II) [Analysis of leading domestic and foreign experience regarding strategies of higher education in the context of internationalization for sustainable development of society: preprint (analytical materials)] [Інтернет]. Зінченко В, редактор. [місце невідоме]: Інститут вищої освіти НАПН України; 2019 [цитовано 10 берез. 2025]. Доступно на: <https://doi.org/10.31874/978-617-7486-27-4-2019>.
4. Розвиток системи громадського здоров'я України в умовах війни та післявоєнної відбудови. [The development of the public health system of Ukraine in the conditions of war and post-war reconstruction] Ужгород: ДВНЗ; [Інтернет]. 2023. 78 с. [цитовано 10 берез. 2025]. Доступно на: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/54829>.
5. Abouzeid M, Elzabalany M.K., Nuwayhid I. et al. Conflict-related health research in Syria, 2011–2019: a scoping review for The Lancet – AUB Commission on Syria. *Confl Health* 15, 92 (2021). <https://doi.org/10.1186/s13031-021-00384-3>.
6. AlKhalidi M, Kaloti R, Shella D, Al Basuoni A, Meghari H. Health system's response to the COVID-19 pandemic in conflict settings: Policy reflections from Palestine. *Glob Public Health* [Інтернет]. 17 черв. 2020 [цитовано 10 берез. 2025];15(8):1244-56. Доступно на: <https://doi.org/10.1080/17441692.2020.1781914>.
7. Barakat S, Milton S. Houses of Wisdom Matter: The Responsibility to Protect and Rebuild Higher Education in the Arab World. Brookings Doha Center, July 2015. Доступно на: <https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2016/06/En-Higher-Ed-Web.pdf>.
8. Barbara JS, MacQueen G. Peace through health: key concepts. *Lancet* [Інтернет]. Лип. 2004 [цитовано 10 берез. 2025];364(9431):384-6. Доступно на: [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(04\)16729-9](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(04)16729-9).
9. Bdaiwi Y, Sabouni A, Patel P, Ekzayez A, Alchalati S, Abdrabbuh O, Abbata A, Glogowska M. Impact of armed conflict on health professionals' education and training in Syria: a systematic review. *BMJ Open* [Інтернет]. Лип. 2023 [цитовано 10 берез. 2025];13(7):e064851. Доступно на: <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2022-064851>.
10. Benbow T. Book Review: International Relations: Modern War: A Very Short Introduction. *Political Stud Rev* [Інтернет]. 9 квіт. 2015 [цитовано 10 берез. 2025];13(2):263-4. Доступно на: https://doi.org/10.1111/1478-9302.12087_41.
11. Bird SM. War and Public Health. 2nd edition. BS Levy and VW Sidel (eds). *Int J Epidemiology* [Інтернет]. 2 трав. 2008 [цитовано 10 берез. 2025];38(2):614-5. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/ije/dyn075>.
12. Chris C, Zoë G, International MR, редактори. *Minority rights: The key to conflict prevention*. London: Minority Rights Group International; 2007. 40 с.
13. De Jong JT. A public health framework to translate risk factors related to political violence and war into multi-level preventive interventions. *Soc Sci Med*. 2010 Jan;70(1):71-9. doi: 10.1016/j.socscimed.2009.09.044. Epub 2009 Oct 31. PMID: 19883967.
14. Evans DP, Anderson M, Shahpar C, del Rio C, Curran JW. Innovation in Graduate Education for Health Professionals in Humanitarian Emergencies. *Prehospital Disaster Med* [Інтернет]. 5 септ. 2016 [цитовано 10 берез. 2025];31(5):532-8. Доступно на: <https://doi.org/10.1017/s1049023x16000650>.
15. Feuer HN, Hornidge A-K, Schetter C. Rebuilding knowledge: Opportunities and risks for higher education in post-conflict regions. *ZEF Working Paper Series*. 2013;121. Доступно на: <https://www.econstor.eu/handle/10419/88345>.
16. Galbreath DJ, Deni JR, редактори. *Routledge Handbook Of Defence Studies* [Інтернет]. Abingdon, Oxon: New York, NY: Routledge, [2018]; Routledge; 2018 [цитовано 10 берез. 2025]. Доступно на: <https://doi.org/10.4324/9781315650463>.
17. Joshi PT. Guidelines for international trauma work. *Int Rev Psychiatry* [Інтернет]. Січ. 1998 [цитовано 10 берез. 2025];10(3):179-85. Доступно на: <https://doi.org/10.1080/09540269874754>.
18. Hagopian A, Jabbour S. Global Public Health Workers and Academics Must Step Up Response to War. *Am J Public Health* [Інтернет]. Черв. 2022 [цитовано 10 берез. 2025];112(6):814. Доступно на: <https://doi.org/10.2105/ajph.2022.306870>.
19. Iqbal, Zaryab, "War and Health: A Conceptual and Theoretical Framework", War and the Health of Nations (Redwood City, CA, 2010; online edn, Stanford Scholarship Online, 20 June 2013), <https://doi.org/10.11126/stanford/9780804758819.003.0003>, accessed 10 Mar. 2025.
20. Kerridge BT, Khan MR, Sapkota A. Terrorism, civil war, one-sided violence and global burden of disease. *Med Confl Surviv* [Інтернет]. Лип. 2012 [цитовано 10 берез. 2025];28(3):199-218. Доступно на: <https://doi.org/10.1080/13623699.2012.699659>.
21. Khorram-Manesh A, Goniewicz K, Burkle FM. Social and Healthcare Impacts of the Russian-Led Hybrid War in Ukraine – A Conflict With Unique Global Consequences. *Disaster Med Public Health Prep* [Інтернет]. 2023 [цитовано 10 берез. 2025];17. Доступно на: <https://doi.org/10.1017/dmp.2023.91>.
22. Kulling PE, Holst JE. Educational and Training Systems in Sweden for Prehospital Response to Acts of Terrorism. *Prehospital Disaster Med* [Інтернет]. Верес. 2003 [цитовано 10 берез. 2025];18(3):184-8. Доступно на: <https://doi.org/10.1017/s1049023x00001035>.
23. La thérapie des schémas [Інтернет]. [місце невідоме]: Elsevier; 2015 [цитовано 10 берез. 2025]. Доступно на: <https://doi.org/10.1016/c2015-0-01348-x>.
24. Mann M. *On Wars*. New Haven: Yale University Press; 2023. [цитовано 10 берез. 2025]; Доступно на: <https://doi.org/10.12987/9780300274974>.

25. McDonnell SM, Bolton P, Sunderland N, Bellows B, White M, Noji E. Emerg Themes Epidemiology [Інтернет]. 2004 [цитовано 10 берез. 2025];1(1):4. Доступно на: <https://doi.org/10.1186/1742-7622-1-4>.

26. McGann S. Collaboration and conflict in international nursing, 1920–39. Nursing history review : official journal of the American Association for the History of Nursing. 2008;16:29-57.

27. Open Knowledge Repository [Інтернет]. [цитовано 10 берез. 2025]. Доступно на: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/37d24d31-85fa-5b0a-bc2a-6a5d0c86a5ae/content>.

28. Protestantism in Serbia: To cite this article: Branko Bjelajac (2002): Protestantism in Serbia, Religion, State and Society, 30:3, 169-218 To link to this article: <http://dx.doi.org/10.1080/0963749022000009225>. Oxford, UK: Taylor & Francis; 2002.

29. Ratner KG, Katona LB. The peacebuilding potential of healthcare training programs. Confl Health [Інтернет]. 13 верес. 2016 [цитовано 10 берез. 2025];10(1). Доступно на: <https://doi.org/10.1186/s13031-016-0096-3>.

30. THE WORLD BANK. 2005. 118 p. Доступно на: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/37d24d31-85fa-5b0abc2a-6a5d0c86a5ae/content>.

31. Wandschneider L, Nowak A, Miller M et al. War and peace in public health education and training: a scoping review. BMC Public Health 24, 2303 (2024). Доступно на: <https://doi.org/10.1186/s12889-024-19788-w>.

32. White SK, Lown B, Rohde JE. OnAcademicsWar or Health? Assessing Public Health Education and the Potential for Primary Prevention. Public Health Rep [Інтернет]. Листоп. 2013 [цитовано 10 берез. 2025];128(6):568-73. Доступно на: <https://doi.org/10.1177/003335491312800618>.

33. Wiist WH, Barker K, Arya N, Rohde J, Donohoe M, White S, Lubens P, Gorman G, Hagopian A. The Role of Public Health in the Prevention of War: Rationale and Competencies. Am J Public Health [Інтернет]. Черв. 2014 [цитовано 10 берез. 2025];104(6):e34-e47. Доступно на: <https://doi.org/10.2105/ajph.2013.301778>.

34. Woehrle LM. Connecting Health and Peacebuilding in Theory and Practice. Peace Rev [Інтернет]. 3 квіт. 2019 [цитовано 10 берез. 2025];31(2):168-77. Доступно на: <https://doi.org/10.1080/10402659.2019.1667565>.

ORCID 0000-0003-1623-7929, sfutorny@uni-sport.edu.ua

ORCID 0000-0001-8907-6172, 0205@ukr.net

ORCID 0000-0003-1802-3035, opyzhov@uni-sport.edu.ua

ORCID 0000-0003-1069-5232, Ishakhlina@uni-sport.edu.ua

ORCID 0000-0003-1244-9801, mrygan@uni-sport.edu.ua

Надійшла 10.01.2025
Прийнята 24.01.2025
Опублікована 28.02.2025